

FEODAALRENDIST JA TALURAHVA OLUKORRAST LÄÄNEMAAL AASTAIL 1732—1803

J. Konks

Üldajaloo kateeder

Feodaalrendi ja talurahva olukorra küsimused XVIII saj. Eesti NSV ajaloos on rõomustaval viisil kujunenud mitmete uurijate huvialaks. Kuna tulemused on mitmeti kujunemisstaadiumis, siis ei rutanud ka käesolevate ridade autor historiograafilise ülevaate kirjutamisega. Näis olevat esialgu otstarbekohasem anda ka omalt poolt lisa mainitud küsimuste lahendamisse.

Käesolevas artiklis on pööratud tähelepanu säärasele küsimustele, nagu 1) feodaalse rendi kasv Läänemaal a. 1732—1803, 2) mille alusel see toimus, 3) millise raskusega langes feodaalrent talupojale ja 4) kui palju jäi talupojale tööjõudu ülalpidamise hankimiseks. Käsitluse aluseks on Läänemaa vakuraamatud a. 1732 ja 1803.¹ Arvesse on võetud 13-st kihelkonnast 11, nimelt Hanila, Karuse, Kirbla, Kullamaa, Lihula, Lääne-Nigula, Martna, Mihkli, Märjamaa, Ridala ja Vigala. Andmed pärinevad üldse 66 ühikmõisast² ja mõisast, mis jagunevad kihelkondade vahel järgmiselt: Hanilast 7, Karuselt 5, Kirblast 5, Kullamaalt 9, Lihulast 2, Lääne-Nigulast 6, Martnast 8, Mihklist 3, Märjamaalt 9.

¹ Eesti NSV RAKA, f. 3, nim. 1, s.-ü. 468 ja f. 864, nim. 1, s.-ü. 48—175. Mis puutub mainitud vakuraamatuisse, siis 1732. a. omad on teatavasti adramaade revisjonikomisjonide poolt läbi kaalutud ja kinnitatud. Sellest hoolimata ei saa öelda, et kõik seal oleks tegelikkusele vastav. On neid andmeid, mida saab kontrollida ja parandada, on aga ka neid, mille täpsuse üle on võrdlevate andmete puudumisel esialgu raskem otsustada. 1803. a. vakuraamatud pole teatavasti koostatud mingi adramaade revisjoniga seoses, vaid ühenduses koormiste reguleerimise vajadusega. Läänemaa vakuraamatud on ka reguleerimiskomisjoni poolt läbi vaadatud. Kuid ka siin on oma puudused. Käesoleva artikli ülesandeks on rohkem otsida ja leida seaduspärasusi kui silmas pidada üksikjuhtumeid. Antud vakuraamatud peaksid oma puudustest hoolimata, eriti andmete massilise kasutamise puhul ning pealegi suure vahemaa tingimustes seda omajagu võimaldama.

² Ühikmõis on säärane mõisate kompleks, mis seisab ühise juhtimise all ja moodustab ka majanduslikult teatava terviku.

Ridalast 8 ja Vigalast 4 mõisat. Kui arvesse võtta ühikmõisate osad, siis ulatub mõisate arv 73-ni. Kihelkondades moodustavad arvestatud mõisad enamiku või koguni suure enamiku välja arvatud Kullamaa ja Lääne-Nigula. Kasutatud on ainult nende mõisate vakuraamatuid, kus andmed on päris selged. Selle tõttu on ka kaks kihelkonda välja jäänud. Feodaalse rendi ja koormiste käsitlemisel on arvestatud ainult neid talumajapidamisi, millele need tegelikult langesid ja samuti ainult sääraistes taludes elavaid inimesi ja tööloomi.

Feodaalsest rendist on võetud arvesse 3 komponenti: korraline tegu, kohusvili ja vakujaosed. Abitegu on jäänud kõrvale, kuna 1732. aastast vajalikud materjalid puuduvad.

1. Feodaalse rendi kasv Läänemaal aastatel 1732–1803

a. Korraline tegu

Nagu tehtud kokkuvõtted näitavad, läks Läänemaal mõisate käsutusse 1732. a. 4513, 1803. a. aga 21 730 teopäeva, seega kasv 4,46-kordne. Rakkemäevade arv kasvas seejuures 2787-lt 10 885-ni s. o. 3,90 korda, jalapäevade hulk aga 1726-lt 10 845-ni, s. o. 6,23 korda. Rakkemäevade nõudmine oli juba 1732. a. üldine; jalapäevi nõuti ka 1803. a. igas mõisas, 1732. a. aga ei nõutud jalapäevi 6 mõisas. Oli rida mõisaid, mis seisid kas tunduvalt madalamal või kõrgemal üldisest keskmisest, nagu nähtub alljärgnevast:

Tabel 1

Kihelkond	Mõis	Teopäevade kasv	
		keskmisest madalam	keskmisest kõrgem
Hanila	Massu	2,73 korda	
	Mõisaküla	2,85 „	
	Mõtsu		12,72 korda
	Paadrema		9,02 „
Karuse	Vaiste		6,33 „
	Matsalu	3,06 „	
	Nehatu		5,73 „
	Piivarootsi		7,20 „
Kirbla	Saastna		8,51 „
	Tuudi		15,42 „
	Lautna		12,68 „
	Seira	3,52 „	
Kullamaa	Vanamõisa		10,39 „
	Kuie	3,84 „	
	Liivi	3,78 „	
	Luiste	3,62 „	
	Maidla		6,00 „
	Suure-Kalju		6,22 „
	Teenuse		6,51 „

Kihelkond	Mõis	Teopäevade kasv	
		keskmisest madalam	keskmisest kõrgem
Lihula	Lihula-Sipa		9,66 „
L.-Nigula	Penijõe	2,33 „	
	Kirimäe	3,80 „	
	Salajõe		6,51 „
	Seliküla	3,80 „	
	Palivere		6,24 „
Martna	Tagavere	2,60 „	
	Jõgisuu		9,44 „
	Laiküla		7,57 „
Mihkli	Suure-Lähtru		8,27 „
Märjamaa	Kõrvetaguse		8,25 „
	Limandu		7,77 „
	Märjamaa		8,00 „
	Mõisamaa		7,66 „
	Paeküla		6,73 „
	Sõtküla		9,56 „
Ridala	Kebla	3,00 „	
	Parila		9,00 „
	Sinalepa	2,82 „	
	Ungru	2,11 „	
	Võnnu	2,81 „	
Vigala	Päärdu	2,64 „	
	Velise		6,95 „

b. Kohusvili

Mõisale minev kohusvilja hulk kasvas a. 1732—1803 2459 tünderilt 9375 tünderini, s. o. 3,81 korda. Rukki andam kasvas 1099-lt tünderilt 3251 tünderini, s. o. 2,95 korda, odra andam 1072-lt tünderilt 3254 tünderini, s. o. 3,03 korda ja kaera andam 288-lt tünderilt 2870 tünderini s. o. 9,96 korda, seega kõige enam. Kohusvilja nõudmine on teopäevadest vähem üldine. Rukist ei nõutud 1732. a. 7, 1803. a. 3 mõisas, odra suhtes on vastavad arvud 6 ja 3, kaera suhtes 24 ja 6. Ungru mõisas ei nõutud kohusvilja ei ühel ega teisel aastal. Tunduvalt alla või üle keskmise kohusvilja andami kasvu poolest olid järgmised mõisad.

Tabel 2

Kihelkond	Mõis	Kohusvilja kasv	
		alla keskmise	üle keskmise
Hanila	Massu	2,46 korda	
	Mõisaküla	1,56 „	
	Mõtsu		7,24 korda
Karuse	Paadrema		6,89 „
	Matsalu	1,30 „	
	Nehatu	2,84 „	
	Piivarootsi		7,50 „
	Saastna		8,44 „
	Tuudi		10,28 „
Kirbla	Keskküla	2,16 „	
	Lautna		7,00 „
	Seira	2,52 „	
Kullamaa	Vanamõisa		11,89 „
	Kuie	1,40 „	
	Suure-Kalju		8,09 „
Lihula	Teenuse		6,40 „
	Penijõe	1,91 „	
	Kirimäe	2,10 „	
	Palivere		5,66 „
	Roosna	1,77 „	
Martna	Tagavere	2,76 „	
	Ehmja	1,70 „	
	Haeska		7,50 „
	Keskvere	2,30 „	
	Laiküla		6,50 „
	Väike-Lähtru		5,30 „
Mihkli	Suure-Rõude	2,23 „	
	Karinõmme	2,06 „	
	Oidrema	3,00 „	
Märjamaa	Kõrvetaguse		22,00 „
	Sõtküla		6,90 „
Ridala	Vaimõisa	3,00 „	
	Asuküla	2,00 „	
	Kebla	kadunud	
	Parila		5,25 „
	Ungru	kadunud	
Vigala	Võnnu	1,19 korda	
	Päärdu	2,92 „	
	Vigala		6,37 „

c. Vakujaoosed

Arvelevõetud mõisates ja ühikmõisates kasvasid a. 1732—1803 vakujaoosed järgmiselt:

Tabel 3

Vakujaose nimetus	Kogus a. 1732	Kogus a. 1803	Kasv
Lambad	568	2097	3,69 korda
Kanad	1458	5464	3,74 „
Haned	—	2430	„
Munad	7663	35352	4,61 „
Lõng (naeltes)	1663	6290	3,79 „
Hein (koormates)	567	2795	4,92 „
Puud (koormates)	435	2337	5,37 „
Õled (kubudes)	3720	33434	8,98 „
Kotid	95	1671	17,58 „

Nagu siit näha, on lammaste, kanade, lõnga ja ka munade andami kasv tagasihoidlikum, kuna hande, heina, puude, õlgede ja kottide nõudmine enam kasvas. Vakujaoste nõudmine või mittenõudmine eri mõisates on tunduvalt erinev teopäevade ja ka kohusvilja omast, nagu näitavad alljärgnevad andmed.

Tabel 4

Vakujaose nimetus	Mõisate arv, kus ei nõutud	
	a. 1732	a. 1803
Lambad	1	—
Kanad	1	—
Haned	66	29
Munad	13	—
Lõng	13	8
Hein	15	10
Puud	48	25
Õled	48	15
Kotid	62	20

Nagu siit näha nõutakse kõige üldisemalt lambaid ja kanu, millele järgnevad munad, lõng ja hein, kuid lõnga ja heina nõudmine ei kujunenud ka 1803. a. üldiseks. Puude, õlgede ja kottide nõudmine toimus 1732. a. vakuraamatute andmeil vähestes mõisates, hanesid ei nõutud üldse. Isegi 1803. a. ei kujunenud need vakujaoste liigid üldiseks. Peale selle nõuti eri mõisates eri hulgal lehmalõõgu, lina, võid, piimapütte, kive, saunavihtu jne., mis nende väiksema tähtsuse ja teinekord ka lokaalse iseloomu tõttu on üldisest arvestusest välja jäetud.

Et vakujaoseid väga mitut liiki on, nende kasv samuti erisugune, siis ei ole vakujaoste alal nihkumisi võimalik anda

ilma ühisele alusele viimata. Seepärast on vakujaosed ümber hinnatud rukki väärtusele vastavalt 1804. a. Eestimaa regulatiivi juhistele. Arvestades, et puude hindamiseks vastav juhis puudus mainitud regulatiivis, on puud arvestusest välja jäänud.

Ümber arvestatuna rukki väärtusele kasvasid ülalnimetatud vakujaosed (välja arvatud puud) 596,99 tündrikt 1732. a. 2906,56 tündrini a. 1803, seega 4,86 korda. Seejuures lammaste, kanade, munade ja lõnga arvel toimus kasv 317,22 tündrikt 1188,90 tündrini, s. o. 3,75 korda ja hanede, heina, õlgede ja kotide arvel 279,77 tündrikt 1717,66 tündrini, s. o. 6,13 korda.

Tunduvalt alla või üle keskmise toimus vakujaoste kasv järgmistes mõisates:

Tabel 5

Kihelkond	Mõis	Vakujaoste kasv või langus	
		alla keskmise	üle keskmise
Hanila	Massu	2,52 korda	
	Mõisaküla	1,32 "	
	Mõtsu		16,90 korda
	Paadrema		14,87 "
	Vaiste		9,98 "
Karuse	Virtsu		8,09 "
	Matsalu	2,38 "	
	Nehatu	1,90 "	
	Saastna		7,52 "
Kirbla	Tuudi		12,91 "
	Kloostri	3,85 "	
	Lautna		13,64 "
Kullamaa	Seira	2,89 "	
	Vanamõisa		7,69 "
	Jõgisuu		7,82 "
	Koluvere	3,19 "	
	Kuie	2,06 "	
	Liivi		7,04 "
Lihula	Sipa		6,84 "
	Suure-Kalju		9,27 "
	Teenuse		8,62 "
	Lihula-Sipa		13,41 "
	Penijõe	2,19 "	
L.-Nigula	Kirimäe	3,02 "	
	Palivere		5,44 "
	Roosna	1,96 "	
	Salajõe	3,47 "	
	Tagavere	2,11 "	
	Ehmja	2,15 "	
Martna	Haeska		5,75 "
	Jõgisuu		7,46 "
	Keskvere		10,72 "
	Väike-Lähtru		5,71 "
	Suure-Lähtru		14,10 "

Kihelkond	Mõis	Vakujaoste kasv või langus	
		alla keskmise	üle keskmise
Martna	Suure-Rõude		16,28 „
	Karinõmme	langus	
Mihkli	Oidrema	3,09 korda	
	Veltsa	1,33 „	
Märjamaa	Haimre		6,82 „
	Märjamaa		29,74 „
	Mõisamaa		8,44 „
	Nurme	3,94 „	
	Paeküla	3,93 „	
	Sõtküla		12,00 „
Ridala	Kiltsi		8,79 „
	Kebla	3,05 „	
	Konuvere	2,97 „	
	Ungru	2,33 „	
	Võnnu	2,60 „	
	Jädivere		8,79 „
Vigala	Päärdu	2,75 „	
	Velise		5,45 „
	Vigala		5,43 „

2. Feodaalrendi kasvu võrdlus teopäevade, kohusvilja ja vakujaoste alal.

On kaunis õpetlik vaadelda, millised feodaalrendi osad olid mõisale tähtsamad ja milline oli nende suhteline kasv. Arvutades ümber feodaalrendi eri osade nimelised suurused rukki väärtusele, näeme, et teopäevi saadi 1732. a. 405,55 tündri ja 1803. a. 1811,90 tündri väärtuses, kohusvilja alal olid vastavad arvud 1957,66 ja 6655,33 tündrit ning vakujaoste alal 596,99 ja 2906,56 tündrit.

Seega rukki väärtusse arvestatuna seisab esikohal kohusvili, teopäevad aga viimasel kohal. Tuleb aga märkida, et teopäevade osa oli mõisamajanduses hoopis erinev kui kohusviljal ja vakujaostel. Teopäevadel rajanes kogu mõisamajandus ja seega oli neil esmajärguline tähtsus. Pakub huvi ka see, milline erikaal oli feodaalrendi osade ühel või teisel alaliigil. Teopäevade alal on esikoht muidugi rakmepäevadel. 1732. a. saadi neid 309,66 tündri, 1803. a. aga 1209,44 tündri väärtuses. Jalapäevade alal olid vastavad arvud 95,88 ja 602,50 tündrit. Kohusviljast on esikoht rukkil. 1732. a. sai mõis seda 1099 tündri ja 1803. a. 3251 tündri ulatuses. Oder ümber arvatuna rukkiks andis 1732. a. 714,66 tündrit ja 1803. a. 2169,33 tündrit. Kaera alal olid vastavad arvud 144,00 ja 1435,00 tündrit. Mis puutub vakujaostesse, siis ümberarvatuna rukki väärtusele saame järgmise pildi.

Tabel 6

Vakujaose nimetus	Rukki väärtus tündrites	
	a. 1732	a. 1803
Lambad	189,33	699,00
Haned	—	135,00
Kanad	27,00	101,18
Munad	8,51	39,28
Lõng	92,38	349,44
Hein	252,00	1242,22
Õled	17,22	154,78
Kotid	10,55	185,66

Nagu siit näeme, on vakujaostel 1732. a. järgmine järjekord: hein, lambad, lõng, kanad, õled, kotid, munad; 1803. a. — hein, lambad, lõng, kotid, õled, kanad ja munad.

Vaadeldes feodaalrendi liikide võrdlevat kasvu rukki väärtuses tuleb esikohale asetada vakujaosed — 4,86 korda, teisei kohal seisavad teopäevad — 4,46 korda ja kolmandal kohal kohusvili — 3,39 korda. Vakujaoste kasv toimus just hanede, heina, õlgede ja kottide arvel, kus kasv oli 6,13-kordne. Suur kasv tuli sellest, et neid vakujaoseid, nagu juba nägime, nõuti 1732. a. vähem üldiselt. Lammaste, kanade, munade ja lõnga nõudmine oli aga 1732. a. üldisem. Siin oli kasv 3,75-kordne.

Võrreldes üksikute mõisate feodaalrendi osade kasvu rukki väärtuse alusel näeme nii suhteliselt madalat kui ka kõrget kasvu. Olgu esitatud näiteid kõigepealt esimeste kohta.

Tabel 7

Kihelkond	Mõis	Teopäevade Kohusvilja Vakujaoste kasv rukki väärtuse alusel		
		2,84 korda	2,36 korda	2,52 korda
Hanila	Massu	2,90	1,58	1,32
	Mõisaküla	3,11	1,14	2,38
Karuse	Matsalu	3,19	2,21	2,89
Kirbla	Seira	2,89	1,40	2,06
Kullamaa	Kuie	2,10	1,79	2,19
Lihula	Penijõe	3,81	2,03	3,02
L.-Nigula	Kirimäe	2,32	2,39	2,11
	Tagavere	2,87	2,02	langus
Mihkli	Karinõmme	2,57	—	3,05 korda
Ridala	Kebla	1,89	—	2,33
	Ungru	2,87	1,09	2,60
	Võnnu	2,41	2,65	2,75
Vigala	Päärdu			

Feodaalrendi suhteliselt kõrge kasv toimus järgmistes mõisates.

Tabel 8

Kihelkond	Mõis	Teopäevade Kohusvilja Vakujaoste kasv rukki väärtuse alusel		
Hanila	Mõtsu	9,55 korda	7,32 korda	16,90 korda
	Paadrema	8,77 „	7,36 „	14,87 „
Karuse	Saastna	8,52 „	7,50 „	7,52 „
	Tuudi	14,72 „	8,68 „	12,91 „
Kirbla	Lautna	11,89 „	6,39 „	13,64 „
	Vanamõisa	8,77 „	13,56 „	7,69 „
Kullamaa	Suur-Kalju	6,00 „	7,25 „	9,27 „
	Teenuse	5,27 „	6,74 „	8,62 „
Lihula	Lihula-Sipa	8,03 „	3,84 „	13,41 „
L.-Nigula	Palivere	5,58 „	5,02 „	5,44 „
Martna	Jõgisuu	9,75 „	4,25 „	7,46 „
	Suure-Lähtru	6,92 „	3,59 „	14,00 „
Märjamaa	Mõisamaa	6,86 „	5,73 „	8,44 „
	Sõtküla	9,54 „	6,38 „	12,55 „

Mille alusel toimus feodaalrendi kasvamine?

Muidugi võis mõisnik talupojalt teopäevi, kohusvilja, vakujaoseid jm. vähem või rohkem nõuda, kuid samal ajal olid feodaalrendi kasvamiseks ka teatud objektiivsed alused. Feodaalrendi tõusu tõeliseks aluseks oli talurahva kui peamise tootliku jõu juurdekasv. Koormisi kandvate talude elanikkond kasvas 66 mõisas ja ühikmõisas a. 1732 — a. 1803 6335-lt 19 975 inimeseni, s. o. 3,15 korda. Töøjõuliste inimeste arv (inimesed 15.—60. eluaastani) kasvas 2859-lt 12 028-ni, s. o. 4,20 korda. 1732. a. moodustasid nad elanike üldarvust 45,13⁰/₀, 1803. a. 60,21⁰/₀. Samal ajal kasvas ka veoloomade arv: hobuseid oli 1732. a. 1150, 1803. a. 4583, kasv 3,98. Härgade arv suurenes 2539-lt 6691-ni, s. o. 2,63 korda, seega vähem kui hobuste arv. Kui arvata kaks härga ühe hobuse ette, siis veoloomade arv tõusis 2422-lt 7926-ni, s. o. 3,27 korda, jäädes maha tööjõuliste arvu suurenemisest. Elanikkonna suurenemine tingis asustuse laienemise, talude arvu suurenemise ja see viimane avaldas omakorda mõju mõisale mineva feodaalrendi kasvule. Arvestatud 66 mõisa ja ühikmõisa piirides kasvas koormist kandvate talude arv a. 1732—1803 937-lt 2310-ni, s. o. 2,46 korda. Üksikutes mõisates on olukord järgmine:

Tabel 9

Kihelkond	Mõis	Talude arvu kasv alla keskmise	Mõis	Talude arvu kasv üle keskmise
Hanila	Massu	1,63 korda	Mõtsu	3,77 korda
	Mõisaküla	1,57 "	Paadrema	4,57 "
	Paatsalu	1,91 "	Vaiste	3,20 "
Karuse	Matsalu	1,23 "	Virtsu	2,50 "
			Nehatu	3,00 "
			Piivarootsi	3,25 "
			Saastna	5,00 "
Kirbla	Keskküla	2,14 "	Tuudi	5,00 "
	Seira	2,35 "	Kloostri	2,91 "
Kullamaa	Kuie Sipa	2,18 2,35 "	Lautna	4,62 "
			Vanamõisa	4,50 "
			Jõgisuu	2,70 "
			Koluvere	3,68 "
			Liivi	2,54 "
			Luiste	2,71 "
			Maidla	2,76 "
			Suure-Kalju	3,00 "
Lihula	Lihula-Sipa	2,15 "	Teenuse	3,85 "
	Penijõe	1,83 "		
L.-Nigula	Roosna	1,83 "	Kirimäe	2,77 "
	Salajõe	2,25 "	Palivere	3,62 "
	Seliküla	2,10 "		
	Tagavere	1,26 "		
Martna	Ehmja	1,56 "	Jõgisuu	3,50 "
	Keskvere	2,14 "	Haeska	2,60 "
	Laiküla	2,00 "	Suure-Lähtru	2,68 "
	Suure-Rõude	2,27 "	Väike-Lähtru	2,83 "
Mihkli	Karinõmme	1,80 "		
	Oidrema	2,14 "		
	Veltsa	2,35 "		
Märjamaa	Vaimõisa	1,57 "	Haimre	2,70 "
			Kõrvetaguse	3,25 "
			Limandu	4,00 "
			Märjamaa	3,50 "
			Mõisamaa	4,50 "
			Nurme	3,37 "
			Paeküla	3,60 "
			Sõtküla	5,00 "
Ridala	Asuküla	1,20 "	Kilsi	2,66 "
	Kebla	1,42 "		
	Konuvere	1,50 "		
	Parila	2,10 "		
	Sinalepa	1,71 "		
	Ungru	1,48 "		
Vigala	Võnnu	polnud	Jädivere	3,11 "
	Päärdu	tõusu	Vigala	3,13 "
		2,31 korda	Velise	3,28 "

Peale talude arvu kasvamise avaldas feodaalse rendi kasvule mõju ka suuremate koormistega talude arvu kasv. Käesoleval korral nagu ühes varasemas artikliski,¹ on talude diferentseerimise aluseks võetud rakmepäevade arv, mida talu tegi nädalas suvisel ajal mõisale. Talusid nimetatakse vastavalt ühe-, kahe-, kolme-, nelja- jne. rakmepäevataludeks. Rakmepäevade järgi ühtlustuvad sajandi lõpupoole ka jalapäevad ja muudki koormised. Sellises olukorras hakati talu, mis tegi mõisale nädalas 6 rakme ja 6 jalapäeva, ja mida seni oli nimetatud $\frac{1}{2}$ -adramaaliseks, nimetama 1804. a. Eestimaa regulatiivi kohaselt kuuepäevakohaks, $\frac{1}{4}$ -adramaalist talu, mis tegi mõisale nädalas 3 rakme- ja jalapäeva — kolmepäevakohaks jne. Nagu näitavad vastavad kokkuvõtted, moodustasid kolmerakmepäevatalud ja väiksemad 1732. a. 88,16⁰/₀ kõigist taludest, kusjuures kolmerakmepäevatalusid oli 63,18⁰/₀. Talud, kus tehti üle 3 rakmepäeva, moodustasid 11,84⁰/₀ ja kuuepäevatalud 9,28⁰/₀. 1803. a. aga moodustasid kolmerakmepäeva talud ja väiksemad 32,7⁰/₀ kõigist taludest, seejuures kolmerakmepäevatalusid on 28,15⁰/₀. Suuremad kui kolmerakmepäevatalud haarasid 1803. a. 67,30⁰/₀, seejuures kuuerakmepäevatalud 51,99⁰/₀. Suuremate kui kolmerakmepäevatalude arv tõusis 111-lt 1555-ni, kolmerakmepäevataludest väiksemate arv aga langes 826-lt 755-ni. Kuuepäevakohtade arv kasvas samas ajavahemikus 87-lt 1201-ni, s. o. 13,80 korda, kolmerakmepäevakohtade arv kasvas aga 592-lt 650-ni, s. o. 1,90 korda. Üksikutes mõisates oli suuremate ja väiksemate talude osatähtsus järgmine:

Tabel 10

Kihelkond	Mõis	Suuremate kui kolmerakmepäevatalude % 1732. a.	Suuremate kui kolmerakmepäevatalude % 1803. a.
Hanila	Massu	9,10	100
	Mõisaküla	—	81,81
	Mõtsu	—	76,47
	Paatsalu	—	100,00
	Paadrema	—	75,00
	Vaiste	—	18,75
	Virtsu	2,50	94,00
Karuse	Matsalu	—	91,37
	Nehatu	—	82,05
	Piivarootsi	—	84,61
	Saastna	—	88,00
	Tuudi	—	80,00

¹ vt. J. K o n k s. Feodaalsest rendist ja talurahva olukorrast Harjumaal aastail 1732—1774. — Eesti NSV ajaloo küsimusi IV. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 164. Tartu, 1965, lk. 177—179.

Kihelkond	Mõis	Suuremate kui kolmerakme-päevatalude % 1732. a.	Suuremate kui kolmerakme-päevatalude % 1803. a.
Kirbla	Keskküla	—	86,66
	Kloostri	—	85,71
	Lautna	—	100,00
	Seira	—	12,13
	Vanamõisa	—	79,62
Kullamaa	Jõgisuu	50,00	92,59
	Koluvere	53,19	27,17
	Kuie	—	—
	Liivi	—	33,34 ×
	Luiste	57,14	68,42
	Maidla	—	55,55 ×
	Sipa	11,77	80,00
	Suure-Kalju	—	86,66
	Teenuse	57,14	59,25 ×
	Lihula-Sipa	—	97,61
	Penijõe	100,00	27,28 ×
L-Nigula	Kirimäe	—	32,00 ×
	Palivere	37,50	75,86
	Roosna	—	18,19 ×
	Salajõe	—	100,00
	Seliküla	40,00	90,47
Martna	Tagavere	31,58	91,66
	Haeska	50,00	84,61
	Ehmja	—	72,22
	Jõgisuu	—	60,71 ×
	Keskvere	—	100,00
	Laiküla	—	100,00
	Suure-Lähtru	—	86,04
	Väike-Lähtru	33,34	100,00
Mihkli	Suure-Rõude	—	43,48
	Karinõmme	—	77,77
	Oidrema	7,15	96,66
	Veltsa	—	84,84
Märjamaa	Haimre	17,65	82,60
	Kõrvetaguse	—	69,23
	Limandu	—	80,00
	Mõisamaa	—	83,33
	Märjamaa	—	71,42
	Nurme	—	—
	Paeküla	—	94,44
	Sõtküla	—	73,33
	Vaimõisa	—	100,00
	Ridala	—	100,00
Ridala	Asuküla	—	100,00
	Kebla	42,86	100,00
	Kiltsi	—	100,00
	Konuvere	—	100,00
	Parila	—	100,00
	Sinalepa	21,43	100,00
	Ungru	6,90	6,98
	Võnnu	—	12,85

Kihelkond	Mõis	Suuremate kui kolmerakmepäevatalude % 1732. a.	Suuremate kui kolmerakmepäevatalude % 1803. a.
Vigala	Jädivere	—	28,58
	Päärdu	56,25	10,82
	Velise	—	36,96
	Vigala	25,76	30,44

Nagu eelnenust nähtub, ei olnud 1732. a. 46 mõisas suuremaid kui kolmerakmepäevatalusid, 1803. a. oli selliseid mõisu üle jäänud vaid 2 (Kuie ja Nurme). 1803. a. oli 16 mõisas ja ühikmõisas suuremate kui kolmerakmepäevatalude % alla keskmise (ristiga märgitud), mõisate enamikus on see aga keskmisest kõrgemal. Madalama % poolest selles suhtes on enam silma paistnud Kullamaa, Ridala ja Vigala kihelkonnad.

Mis puutub üksikuisse mõisatesse, siis on vaja küll iga kord konkreetselt selgitada, millised asjaolud siin mõju avaldasid, milline erikaal oli siin talude kasvul ja suurema rakmepäevade arvuga talude kujunemisel. Vanamõisas Kirbla kihelkonnas oli näit. 1732. a. 9 kolmerakmepäeva- ja 3 kahe- ja kolmerakmepäevatalu. Need 12 talu andsid kokku 33 rakmepäeva. 1803. a. oli samas mõisas 43 kuuerakmepäevatalu ja 11 kolmerakmepäevakohta ning 54 talu andsid kokku 291 rakmepäeva. Nagu siit näeme, on tegemist talude üldarvu, aga samuti ka suuremate talude arvu kasvuga, mis kindlustas rakmepäevade kasvu üldse (8,81 korda). Ungru mõisas Ridalas oli 1732. a. 2 kuuerakmepäevatalu ja 27 kolmerakmepäevatalu, mis andsid kokku 93 rakmepäeva. 1803. a. oli samas mõisas 3 viierakmepäevakohta ja 40 kolmerakmepäevatalu, mis andsid kokku 135 rakmepäeva. Nagu näha, on siin talude arvu kasv väike — 1,43 korda ja suuremate talude osatähtsus on väike; seetõttu on rakmepäevade arvu kasv üldse madal — 1,45 korda. Sel põhimõttel on võimalik iga mõisa kohta kindlaks määrata, millised asjaolud mõjustasid rakme- ja teopäevade, aga samuti kohusvilja ja vakujaoste kasvu.

Millise raskusega langes feodaalrent talupojale?

Nagu nägime, feodaalrent üldiselt kasvas, milleks olid objektiivsed eeldused. Kuid arvestades, et lõplikult reguleeris feodaalrendi mõisniku vajadus ja tema suva, võis see kujuneda ja tegelikult kujuneski talurahvale mõnes kohas raskemaks, teisel kergemaks. Raskuse hindamisel on vaadeldud kõigepealt, kuidas üks või teine feodaalrendi osa langes ühele inimesele, kas ta-

lust läks välja rohkem või vähem teopäevi, vilja, lambaid, kanu jne. See puudutas iga üksikut pere liiget. Arvestades aga seda, et teopäevad langesid esijoones just tööjõulistele, on püütud ka seda silmas pidada.

a. Korraline tegu

Peatudes kõigepealt teoorjusele tuleb märkida järgmist: 1732. a. langes 4513-st teopäevast ühele inimesele 0,71 ja ühele tööjõulisele 1,57 teopäeva. 1803. a. langes 21 730-st teopäevast ühele inimesele 1,08 ja ühele tööjõulisele 1,80 teopäeva. Nagu siit näha raskeneb tegu, seejuures esimesel juhul 1,52 ja teisel korral 1,14 korda. Üksikutes mõisates kujunes olukord järgmiseks:

Tabel 11

Kihelkond	Mõis	Teopäevade hulga tõus ühele inim. alla keskmise või langus	Mõis	Teopäevade hulga tõus ühele inim. üle keskmise
Hanila	Massu Virtsu	1,22 korda	Mõisaküla	1,86 korda
		1,04 „	Mõtsu	2,54 „
			Paatsalu	1,54 „
			Paadrema	1,88 „
			Vaiste	1,56 „
Karuse	Piivarootsi	1,37 „	Matsalu	1,84 „
			Nehatu	1,78 „
			Saastna	2,36 „
			Tuudi	2,48 „
			Keskküla	2,49 „
Kirbla	Kloostri Seira	1,44 „	Lautna	2,01 „
		1,45 „	Vanamõisa	1,65 „
Kullamaa	Jõgisuu Koluvere Liivi Luiste Teenuse	langus	Kuie	1,59 „
		„	Sipa	1,89 „
		„	Suure-Kalju	1,62 „
		1,39 korda		
		langus		
Lihula L-Nigula	Penijõe Kirimäe Seliküla Tagavere	1,24 korda	Lihula-Sipa	2,95 „
		1,14 „	Palivere	1,75 „
		1,51 „	Roosna	1,88 „
		1,14 „	Salajõe	2,48 „
Martna	Haeska Laiküla Väike-Lähtru	1,14 „	Ehmja	2,07 „
		1,50 „	Jõgisuu	1,95 „
		1,31 „	Keskvere	2,02 „
		„	Suure-Lähtru	1,78 „
Mihkli	Oidrema Veltsa	1,22 „	Suure-Rõude	2,30 „
		1,20 „	Karinõmme	1,53 „

Kihelkond	Mõis	Teopäevade hulga tõus ühele inim. alla keskmise või langus	Mõis	Teopäevade hulga tõus ühele inim. üle keskmise	
Märjamaa	Nurme Sõtküla	1,08	„	1,61	
		1,50	„	„	
				Haimre	3,16
				Kõrvetaguse	2,30
				Limandu	1,81
				Märjamaa	1,81
Ridala	Asuküla Sinalepa Ungru	1,51	„	1,74	
		1,38	„	„	
			langus	Vaimõisa	2,01
				Kebla	2,09
				Kiltsi	1,75
				Konuvere	2,11
Vigala	Päärdu Velise Vigala		langus	3,67	
		1,27	korda	Võnnu	2,16
			langus	Jädivere	1,62

Peale nende seisis Maidla otseselt keskmisel tasemel.

Nagu näha, on teopäevade arvu tõusu alal kaunis suuri erinevusi: kaheksas mõisas esines tõusu asemel langus, mitmetes mõisates oli väga väike tõus, nagu Virtsu, Seliküla, Haeska ja Nurme. Hulk mõisaid paistab aga silma teopäevade arvu suure tõusuga, nagu Mõtsu, Saastna, Tuudi, Keskküla, Lautna, Lihula-Sipa, Salajõe, Ehmja, Kesvere, Suure-Rõude, Kõrvetaguse, Limandu, Vaimõisa, Kebla, Konuvere, Parila ja Võnnu.

Kui vaadelda teopäevade arvu tõusu ühe töajõulise kohta, siis on andmed järgmised:

Tabel 12

Kihelkond	Mõis	Teopäevade hulga tõus alla keskmise või langus	Mõis	Teopäevade hulga tõus keskmiselt või ülesse
Hanila	Massu Paadrema Virtsu	langus	Mõisaküla	1,71 korda
		„	Mõtsu	2,00
		„	Paatsalu	1,14
		„	Vaiste	1,16
Karuse	Piivarootsi	„	Matsalu	1,31
			Nehatu	1,26
			Saastna	1,33
			Tuudi	1,79

Kihelkond	Mõis	Teopäevade hulga tõus alla keskmise või langus	Mõis	Teopäevade hulga tõus keskmiselt või üle selle
Kirbla	Kloostri	langus	Keskküla	1,36 „
	Seira	„	Lautna	1,46 „
Kullamaa	Vanamõisa	1,11 korda	Kuie	1,28 „
	Jõgisuu	langus		
	Koluvere	„		
	Liivi	„		
	Luiste	„		
	Maidla	„		
	Sipa	1,10 korda		
	Suure-Kalju	langus		
Lihula	Teenuse	„	Lihula-Sipa	2,55 „
	Penijõe	„		
L-Nigula	Kirimäe	„	Salajõe	1,59 „
	Palivere	„		
	Roosna	„		
	Seliküla	„		
	Tagavere	1,02 korda		
Martna	Haeska	langus	Ehmja	1,77 „
	Jõgisuu	„	Väike-Lähtru	1,78 „
	Keskvere	„	Suure-Lähtru	1,21 „
	Laiküla	„	Suure-Rõude	1,40 „
Mihkli	Karinõmme	„		
	Oidrema	„		
	Veltsa	„		
Märjamaa	Mõisamaa	1,05 korda	Haimre	1,17 „
	Nurme	langus	Kõrvetaguse	2,30 „
	Paeküla	„	Limandu	1,40 „
			Märjamaa	1,39 „
			Sõtküla	1,29 „
Ridala			Vaimõisa	1,14 „
	Asuküla	„	Konuvere	1,60 „
	Kebla	„	Parila	1,95 „
	Kiltsi	1,13 korda	Võnnu	1,84 „
	Sinalepa	„		
Vigala	Ungru	„	Velise	1,23 „
	Jädivere	„		
	Päärdu	„		
	Vigala	„		

Ülalesitatud andmed näitavad, et teopäevade arv ühe töajõu kohta oli 1732. aastaga võrreldes langenud 34 mõisas, tõusnud 32 mõisas, nimelt 4 vähesel määral ja 28 keskmiselt või üle selle. On neid mõisaid, kus teopäevade hulk langes nii üldse, ühe inimese, kui ka ühe töajõulise kohta, nagu Jõgisuus, Koluveres, Liivis ja Luistes, Kullamaal, Penjõel, Lihulas, Ungru Ridalas, Päärdu ja Vigala Vigalas. On aga ka neid mõisaid, kus teopäe-

vade arv tõusis nii ühes kui ka teises liinis tunduvalt, nagu Mõtsu Hanilas, Tuudi Karusel, Lihula-Sipa Lihulas, Ehmja Martnas, Kõrvetaguse Märjamaal, Parila ja Võnnu Ridalas. Teopäevade hulga tõus või langus näitab dünaamikat feodaalse rendi selles osas, kuid sellest ei nähtu veel otseselt ega lõplikult korralise teo tõeline raskus ühes või teises mõisas. See selgub siis, kui vaadelda teopäevade hulka otseselt ühe inimese ja ühe töajõulise kohta ühes või teises mõisas. Nagu juba nägime, langes 1732. a. ühele inimesele 0,71 ja ühele töajõulisele 1,57 teopäeva, 1803. a. olid vastavad arvud keskmiselt 1,08 ja 1,80. Viimati mainitud aastal oli rida mõisaid, mis seisid keskmisest madalamal või kõrgemal nii teopäevade arvu poolest ühele inimesele kui ka töajõulisele, nagu näitavad alljärgnevad andmed:

Tabel 13

Kihelkond	Mõis	Teopäevade hulk ühele inimesele	Teopäevade hulk ühele töajõulisele ¹
Hanila	Massu	0,81	1,55 —
	Mõisaküla	1,62	2,66 +
	Mõtsu	1,45	2,34 +
	Paadrema	1,28	1,95 +
	Vaiste	0,69	1,35 —
Kåruse	Matsalu	1,07	1,76 —
	Nehatu	1,02	1,59 —
	Piivarootsi	1,53	1,93 +
	Saastna	1,30	2,12 +
	Tuudi	1,34	1,92 +
Kirbla	Keskküla	1,30	2,18 +
	Lautna	1,59	2,69 +
	Vanamõisa	1,24	2,01 +
Kullamaa	Jõgisuu	1,10	2,21 +
	Koluvere	0,88	1,46 —
	Kuie	0,70	1,28 —
	Luiste	1,13	2,15 +
	Maidla	1,08	1,85 +
	Sipa	1,48	2,21 +
Lihula	Suure-Kalju	1,31	2,04 +
	Teenuse	1,09	1,93 +
L-Nigula	Lihula-Sipa	1,42	2,38 +
	Penijõe	1,02	1,55 —
Martna	Kirimäe	1,02	1,71 —
	Palivere	1,21	1,86 +
	Roosna	0,96	1,44 —
	Salajõe	1,29	2,25 +
	Seliküla	1,30	2,22 +

¹ Kriipsuga on märgitud mõisad, mis seisid allpool keskmist, plussiga aga mõisad, mis olid keskmisel tasemel või kõrgemal sellest.

Kihelkond	Mõis	Teopäevade hulk ühele inimesele	Teopäevade hulk ühele töøjõulisele ¹
Mihkli Märjamaa	Tagavere	1,24	2,17 +
	Haeska	1,16	1,98 +
	Ehmja	1,33	2,49 +
	Keskvere	1,46	2,36 +
	Laiküla	1,50	2,57 +
	Väike-Lähtru	1,45	2,34 +
	Suure-Lähtru	1,16	2,13 +
	Suure-Rõude	0,97	1,53 —
	Oidrema	1,04	1,56 —
	Haimre	1,29	2,24 +
	Kõrvetaguse	1,52	2,44 +
	Limandu	1,24	2,10 +
	Märjamaa	1,16	2,09 +
	Mõisamaa	1,09	1,89 +
	Nurme	0,63	1,26 —
	Paeküla	1,36	2,24 +
	Ridala	Sõtküla	1,32
Vaimõisa		1,27	2,11 +
Asuküla		1,30	2,11 +
Kebla		1,51	2,14 +
Kiltsi		1,31	2,02 +
Konuvere		1,71	3,60 +
Parila		1,47	2,73 +
Sinalepa		1,27	1,92 +
Ungru		1,01	1,73 —
Võnnu		1,28	2,31 +
Vigala	Jädivere	0,94	1,39 —
	Päärdu	0,86	1,69 —
	Velise	0,70	1,35 —
	Vigala	0,66	1,11 —

Esitatust nähtub, et 17 mõisat seisid allpool keskmist ja 41 mõisat ning mõisaühikut keskmisel tasemel või üle selle. Peale nende oli 6 säärast mõisat, kus teopäevade arv ühe inimese kohta ulatus üle keskmise, teopäevade arv ühe töøjõulise kohta jäi aga allapoole keskmist ja nimelt Paatsalu ja Virtsu Hanilas, Kloostri Kirblas, Liivi Kullamaal, Jõgisuu Martnas ja Karinõmme Mihklis. Kahes mõisas — Seira Kirblas ja Veltsa Mihklis — ulatus teopäevade arv ühe töøjõulise kohta üle keskmise piiri, teopäevade hulk ühele inimesele jäi aga allapoole keskmist. Kuigi teopäevade hulk ühele inimesele ja ühele töøjõulisele oli eri mõisates kaunis erisugune, esineb teopäevade teatud keskmine arv sagedamini kui teised, nagu näitavad alljärgnevad andmed:

Tabel 14

Teopäevade arv ühe inimese kohta	Mõisate arv 1732. a.	Mõisate arv 1803. a.
0,00 — 0,50	11	—
0,60 — 1,00	48	17
1,10 — 1,50	7	47
1,60 — 2,00	—	2

Tabel 15

Teopäevade arv ühele töøjoulisele	Mõisate arv 1732. a.	Mõisate arv 1803. a.
0,60 — 1,00	2	—
1,10 — 1,50	19	13
1,60 — 2,00	23	24
2,10 — 2,50	15	24
2,60 — 3,00	6	4
3,60 — 4,00	—	1
4,10 — 4,50	1	—

Nagu esitatust näha, saab 1803. a. ühe inimese kohta domineerivaks teopäevade hulk, mis langeb 1,10 ja 1,50 vahele, samal ajal kaotab juhtiva koha 1732. a. domineerinud teopäevade hulk 0,60 ja 1,00 vahel. Teopäevade arvus ühe töøjoulise kohta domineerivad a. 1732 ja a. 1803 samad rühmad (1,10—1,50; 1,60—2,00; 2,10—2,50), kuid nihkumine toimub 1803. aastaks kahe viimase rühma kasuks. Mõisate arv siin (eriti kolmandas rühmas) kasvab, esimeses rühmas aga väheneb.

b. Kohusvili

1732. a. tuli kohusvilja 2459 tündrist ühe inimese kohta 0,38 tündrit, 1803. a. 9375 tündrist aga 0,46 tündrit. Seega on keskmine kasv 1,21-kordne, mis toimus just kaera arvel.

On rida mõisaid, arvult 22, kus kohusvilja norm langes, nimelt Paatsalu ja Virtsu Hanilas, Matsalu ja Nehatu Karusel, Jõgisuu. Koluverre, Kuie, Liivi ja Luiste Kullamaal, Penijõe Lihulas, Kiri-mäe ja Roosna L-Nigulas, Ehmja, Jõgisuu ja Suure-Lähtru Martnas, Karinõmme, Oidrema ja Veltsa Mihklis, Asuküla, Kebla ja Võnnu Ridalas ning Päärdu Vigalas. Ungrus ei nõutud kohusvilja ei 1803. a. ega ka 1732. a. Kohusvilja norm tõusis vähemal või suuremal määral järgmistes mõisates:

Tabel 16

Kihelkond	Mõis	Tõus alla keskmise	Mõis	Tõus tunduvalt üle keskmise
Hanila	Massu	1,09	Mõtsu	1,57
	Mõisaküla	1,08	Paadrema	1,43
	Vaiste	1,04		
Karuse			Piivarootsi	1,43
			Saastna	2,37
			Tuudi	1,69
Kirbla	Keskküla	1,09	Vanamõisa	2,46
	Lautna	1,12		
Kullamaa			Maidla	2,00
			Suure-Kalju	2,09
			Teenuse	1,42
Lihula L-Nigula			Lihula-Sipa	1,34
			Palivere	1,57
			Salajõe	1,41
			Tagavere	1,58
			Haeska	1,54
Martna	Keskvere	1,00	Väike-Lähtru	1,75
	Suure-Rõude	1,00		
Märjamaa	Haimre	1,12	Mõisamaa	1,38
	Nurme	1,06	Vaimõisa	1,45
	Sõtküla	1,06		
Ridala			Kiltsi	1,52
			Parila	2,10

Nagu näha on mõnedes mõisates kohusvilja normi kõvasti tõstetud, nagu Saastnas, Vanamõisas, Maidlas, Suure-Kaljul ja Parilas.

Arvestades ühelt poolt elanikkonna erinevat kasvu eri paikades ja teiselt poolt kohusvilja normi tõusускаala mitmesuguseid astmeid, pidi ka eri mõisates see andam 1803. aastaks kujunema inimese kohta erisuguseks, nagu nähtub allesitatud andmeist:

Tabel 17

Kihelkond	Mõis	Kohusvilja hulk tündreis alla keskmise	Mõis	Kohusvilja hulk tündreis üle keskmise
Hanila	Massu	0,34	Mõtsu	0,60
	Mõisaküla	0,27	Paadrema	0,53
	Paatsalu	0,38		
	Vaiste	0,24		

Kihelkond	Mõis	Kohusvilja hulk tünd- reis alla keskmise	Mõis	Kohusvilja hulk tünd- reis üle keskmise
Karuse	Matsalu	0,31	Piivarootsi	0,63
	Nehatu	0,38	Saastna	0,64
	Tuudi	0,44		
Kirbla	Keskküla	0,23	Kloostri	0,78
			Lautna	0,53
Kullamaa	Koluvere	0,44	Seira	0,51
		0,20	Vanamõisa	0,69
	Kuie	0,20	Jõgisuu	0,55
			Liivi	0,52
			Luiste	0,70
			Maidla	0,54
			Sipa	0,47
			Suure-Kalju	0,69
			Teenuse	0,54
			Lihula-Sipa	0,47
Lihula L-Nigula	Penijõe	0,44	Palivere	0,60
	Kirimäe	0,42	Seliküla	0,60
	Roosna	0,39	Tagavere	0,62
	Salajõe	0,41	Haeska	0,54
Martna	Jõgisuu	0,36	Keskvere	0,48
	Ehmja	0,42	Laiküla	0,54
	Suure-Lähtru	0,31	Väike-Lähtru	0,49
	Suure-Rõude	0,44	Oidrema	0,51
Mihkli	Karinõmme	0,43	Veltsa	0,50
			Kõrvetaguse	0,75
Märjamaa	Haimre	0,45	Mõisamaa	0,69
	Limandu	0,23	Märjamaa	0,51
	Nurme	0,31	Paeküla	0,59
			Sõtküla	0,62
			Vaimõisa	0,61
			Kiltsi	0,52
Ridala	Asuküla	0,21	Konuvere	0,71
			Parila	0,61
			Sinalepa	0,70
			Võnnu	0,63
			Jädivere	0,52
Vigala	Päärdu	0,34		
	Velise	0,37		
	Vigala	0,44		

Nagu näha ülalesitatust, on kohusvilja hulk olnud suhteliselt väiksem Mõisakülas, Vaistes, Keskkülas, Kuuel, Limandus ja Asukülas; suuremal hulgal on seda nõutud Kloostri, Vanamõisa, Luiste, Suure-Kalju, Kõrvetaguse, Mõisamaa, Konuvere ja Sinalepa mõisates.

Sagedamini nõutud kohusviljanormid nähtuvad järgnevas tabelis:

Tabel 18

Kohusvilja hulk tündrites	Mõisate arv a. 1732	Mõisate arv a. 1803
0,10 — 0,19	1	—
0,20 — 0,29	11	7
0,30 — 0,39	15	10
0,40 — 0,49	17	14
0,50 — 0,59	9	16
0,60 — 0,69	5	13
0,70 — 0,79	1	4
Ei nõutud vilja	7	2

Esitatud andmeist nähtub, et ülekaalukas mõisate koondumine ühe või teise viljakoguse ümber puudub. 1732. a. oli kõige enam neid mõisaid (43), kus ühele inimesele langes 0,20—0,49 tündrit, 1803. a. aga selliseid mõisaid (53), kus vastavaks arvuks oli 0,30—0,69 tündrit. Võrreldes 1732. a. on nende mõisate arv 1803. a. suurem, kus tuli ühe inimese kohta kohusvilja rohkem. 1732. a. ei nõutud kohusvilja Kõrvetagusel, Paekülas, Märjamaal, Konuveres, Sinalepas, Ungrus ja Velisel, 1803. a. aga ainult Keblas ja Ungrus.

c. Vakujaoosed

Ümberarvestatuna rukki väärtusele langes vakujaoste 596,99 tündrist 1732. a. ühele inimesele 0,09 ja 2906,56 tündrist 1803. a. 0,14 tündrit, seega keskmine kasv oli 1,55-kordne. Vaadeldes üksikuid mõisaid ilmneb, et 12-s mõisas langes vakujaoste koguväärtus 1803. a. võrreldes 1732. aastaga ja nimelt Mõisakülas Hanilas, Nehatus ja Piivarootsil Karusel, Koluveres ja Kuel Kullamaal. Penijõel Lihulas, Roosnal L-Nigulas, Laikülas Martnas, Karinõmmel ja Veltsal Mihklis, Nurmes Märjamaal ja Päärdus Vigalas. Seitsmes mõisas ei ole tase muutunud, nimelt Kirimäel L-Nigulas, Ehmjas Martnas, Oidremal Mihklis, Paekülas Märjamaal, Ungrus Ridalas, Velisel ja Vigalas. Vähem või rohkem tõusnud on nende hulk järgmistes mõisates:

Tabel 19

Kihelkond	Mõis	Tõus alla keskmise	Mõis	Tõus üle keskmise	
Hanila	Massu	1,20 korda	Mõtsu	3,66 korda	
	Paatsalu	1,50 „	Paadrema	3,22 „	
Karuse	Matsalu	1,50 „	Vaiste	2,66 „	
			Virtsu	2,66 „	
			Saastna	2,14 „	
			Tuudi	2,33 „	
Kirbla	Kloostri	1,28 „	Keskküla	3,20 „	
	Seira	1,15 „	Lautna	2,15 „	
Kullamaa	Vanamõisa	1,23 „	Liivi	1,60 „	
	Jõgisuu	1,46 „		Sipa	2,25 „
	Luiste	1,23 „		Suure-Kalju	2,33 „
	Maidla	1,27 „		Teenuse	2,00 „
Lihula L-Nigula	Salajõe	1,30 „	Lihula-Sipa	4,75 „	
	Seliküla	1,28 „	Palivere	1,58 „	
	Tagavere	1,21 „			
Martna	Haeska	1,25 „	Keskvere	5,40 „	
	Jõgisuu	1,42 „	Suure-Lähtru	3,20 „	
			Väike-Lähtru	1,83 „	
Märjamaa	Limandu	1,30 „	Suure-Rõude	10,00 „	
			Haimre	2,00 „	
			Kõrvetaguse	2,09 „	
			Mõisamaa	2,00 „	
			Märjamaa	15,00 „	
			Sõtküla	1,85 „	
			Vaimõisa	2,12 „	
Ridala	Asuküla	1,25 „	Kebla	2,66 „	
			Kiltsi	3,00 „	
			Konuvere	1,60 „	
			Parila	1,77 „	
			Sinalepa	2,75 „	
			Võnnu	2,12 „	
Vigala			Jädivere	2,66 „	

Nagu näha on see andam üsna vähe kasvanud Massus, Seiras, Vanamõisas, Luistes ja Tagaveres, kuid eriti tugevasti Mõtsus, Paadremal, Keskkülas, Lihula-Sipal, Keskveres, Suure-Lähtrus, Suure-Rõudes ja Kiltsis.

Mis puutub vakujaoste kogusesse ühe inimese kohta, siis valitseb siin 1803. a. järgmine olukord:

Tabel 20

Kihelkond	Mõis	Vakujaoste hulk rukki- tündrites alla kesk- mise	Mõis	Vakujaoste hulk rukki- tündrites keskmiselt või üle selle
Hanila	Massu	0,12	Mõtsu	0,33
	Mõisaküla	0,05	Paadrema	0,29
	Paatsalu	0,12		
	Vaiste	0,08		
	Virtsu	0,08		
Karuse	Matsalu	0,09	Saastna	0,15
	Piivarootsi	0,06	Tuudi	0,14
	Nehatu	0,07		
Kirbla			Keskküla	0,16
			Kloostri	0,18
			Lautna	0,28
			Seira	0,15
			Vanamõisa	0,21
Kullamaa	Koluvere	0,12	Jõgisuu	0,19
	Kuie	0,11	Liivi	0,16
			Luiste	0,16
			Maidla	0,14
			Sipa	0,18
			Suure-Kalju	0,14
			Teenuse	0,14
			Lihula-Sipa	0,19
			Palivere	0,19
Lihula L-Nigula	Penijõe	0,10	Seliküla	0,18
	Kirimäe	0,11	Tagavere	0,17
	Roosna	0,09	Haeska	0,15
Martna	Salajõe	0,13	Keskvere	0,27
	Ehmja	0,12	Väike-Lähtru	0,22
	Jõgisuu	0,10	Suure-Lähtru	0,16
	Laiküla	0,08	Oidrema	0,14
Mihkli	Suure-Rõude	0,10		
	Karinõmme	0,06		
	Veltsa	0,06		
Märjamaa	Limandu	0,13	Haimre	0,18
	Nurme	0,10	Kõrvetaguse	0,23
	Paeküla	0,08	Mõisamaa	0,18
	Sõtküla	0,13	Märjamaa	0,15
			Vaimõisa	0,17
Ridala	Asuküla	0,05	Konuvere	0,24
	Kebla	0,08	Parila	0,16
	Kiltsi	0,09	Võnnu	0,17
	Sinalepa	0,11		
	Ungru	0,03		
Vigala	Päärdu	0,07	Jädivere	0,16
	Velise	0,12		
	Vigala	0,12		

Resümeerides ülalesitatud andmeid näeme, et alla keskmise nõuti 32 mõisas, nendest kaheksas Mõisaküla, Piivarootsi, Nehatu, Karinõmme, Veltsa, Asuküla, Ungru ja Päärdu — on vakujaoste hulk suhteliselt väike. Ülejäänud 34 mõisast moodustavad viis — Tuudi, Maidla, Suure-Kalju, Teenuse ja Oidrema — niisuguse rühma, kus vakujaoste hulk oli keskmine. Mitmed teised aga, nagu Mõtsu, Paadrema, Lautna, Keskvere ja Konuvere nõudsid neid tunduvalt suuremas koguses.

Sagedamini nõuti vakujaoseid järgmistes kogustes:

Tabel 21

Vakujaoste kogused rukkitüendrites	Mõisate arv a. 1732	Mõisate arv a. 1803
0,00 — 0,05	13	3
0,06 — 0,10	26	16
0,11 — 0,15	24	22
0,16 — 0,20	3	17
0,21 — 0,30	—	7
0,31 — 0,35	—	1

Ülalesitatust nähtub, et mõisate arv, kus hakati nõudma vakujaoseid suuremates kogustes, on kasvamas. Kui 1732. a. mõisate enamikus nõuti vakujaoseid 0,00—0,15 rukkitündri väärtuses, siis 1803. a. 0,06—0,20 rukkitündri väärtuses.

d. Väiksemate ja suuremate koormistega mõisad.

Tuginedes andmetele, mis näitavad ühe või teise feodaalrendiliigi raskust talurahvale, on võimalik teha kokkuvõtte sellest, kus surve oli suurem ja kus väiksem. Olgu kõigepealt esitatud andmed väiksemate koormistega mõisate kohta.

Tabel 22

Kihelkond	Mõis	Teopäevade arv		Kohusvilja hulk tüendrites ühele inimesele	Vakujaoste hulk rukkitüendrites ühele inimesele
		ühele inimesele	ühele tööjõulisele		
Hanila	Massu	0,81	1,55	0,34	0,12
	Vaiste	0,69	1,35	0,24	0,08
Karuse	Matsalu	1,07	1,76	0,31	0,09
	Nehatu	1,02	1,59	0,38	0,07
Kullamaa	Koluvere	0,88	1,46	0,44	0,12
	Kuie	0,70	1,28	0,20	0,11

Kihelkond	Mõis	Teopäevade arv		Kohusvilja hulk tündrites ühele inimesele	Vakujaoste hulk rukki-tündrites ühele inimesele
		ühele inimesele	ühele töölisele		
Lihula	Penijõe	1,02	1,55	0,28	0,10
L-Nigula	Kirimäe	1,03	1,71	0,42	0,11
	Roosna	0,96	1,44	0,39	0,09
Martna	Ruure-Rõude	0,97	1,53	0,44	0,10
Märjamaa	Nurme	0,63	1,26	0,31	0,10
Ridala	Ungru	0,01	1,73	—	0,03
Vigala	Päärdu	0,86	1,69	0,34	0,07
	Velise	0,70	1,35	0,37	0,12
	Vigala	0,66	1,11	0,44	0,12

Nagu näeme on 15 sellist mõisat, kus nii teopäevade, kui ka kohusvilja ja vakujaoste hulk langevad suuremal või vähemal määral alla keskmise taseme. Kõrgemate koormistega kõigil aladel paistavad silma järgmised mõisad:

Tabel 23

Kihelkond	Mõis	Teopäevade arv		Kohusvilja hulk tündrites ühele inimesele	Vakujaoste hulk rukki-tündrites ühele inimesele
		ühele inimesele	ühele töölisele		
Hanila	Mõtsu	1,45	2,34	0,60	0,33
	Paadrema	1,28	1,95	0,29	0,53
Karuse	Saastna	1,70	2,12	0,15	0,64
Kirbla	Lautna	1,59	2,69	0,28	0,53
	Vanamõisa	1,24	2,01	0,21	0,69
Kullamaa	Jõgisuu	1,10	2,21	0,19	0,55
	Luiste	1,13	2,13	0,16	0,50
	Maidla	1,08	1,85	0,14	0,54
	Sipa	1,48	2,21	0,18	0,47
	Suure-Kalju	1,31	2,04	0,14	0,69
	Teenuse	1,09	1,93	0,14	0,54
	Lihula	Lihula-Sipa	1,42	2,38	0,19
L-Nigula	Palivere	1,21	1,86	0,19	0,60
	Seliküla	1,30	2,22	0,18	0,60
	Tagavere	1,24	2,17	0,17	0,62
	Martna	Haeska	1,16	1,98	0,15
Märjamaa	Keskvere	1,46	2,36	0,27	0,48
	Väike-Lähtru	1,45	2,34	0,22	0,49
	Kõrvetaguse	1,52	2,44	0,23	0,75
	Mõisamaa	1,09	1,89	0,18	0,69
	Märjamaa	1,16	2,09	0,15	0,51
Ridala	Vaimõisa	1,27	2,11	0,17	0,61
	Konuvere	1,71	3,60	0,24	0,71
	Parila	1,47	2,73	0,16	0,61
	Võnnu	1,28	2,31	0,17	0,63

Nagu näeme on 25 säärast mõisat, kus koormised on mõnes osas küll keskmised, üldiselt aga sellest kõrgemad. Ülejäänud 26 mõisas on üks või teine koormiste liik keskmisest kõrgemal või madalamal.

Kas kuulusid kõrgemate koormistega mõisate hulka suured või väikesed mõisad? Tuleb öelda, et igasugused. Madalate koormistega mõisate hulgas on näiteks väikemõisad Vaiste (taluelanikke 1803. a. 137), Penijõe (taluelanikke 1803. a. 82), Roosna (taluelanikke 1803. a. 81); keskmise suurusega mõisad: Massu (taluelanikke 1803. a. 336), Ungru (taluelanikke 1803. a. 387) ja suurmõisad: Koluvere (taluelanikke 1803. a. 1421), Vigala (taluelanike arv 1803. a. 2422). Ka kõrgemate koormistega mõisate hulgas on väikemõisaid, nagu Väike-Lähtru (talupoegi 1803. a. 140), Kõrvetagus (talupoegi 1803. a. 87), Konuvere (talupoegi 1803. a. 21), keskmise suurusega mõisaid, nagu Lautna (talupoegi 1803. a. 279), Jõgisuu (talupoegi 1803. a. 282) ja suuremaid mõisaid, nagu Saastna (talupoegade arv 1803. a. 611), Lihula-Sipa (talupoegade arv 1803. a. 706), Võnnu (talupoegade arv 1803. a. 621) jne.

Talupoegade ülalpidamiseks jääv tööjõu hulk

Talurahva seisukohast oli oluline mitte ükski see, kui kõrged olid mõisakoormised, vaid samuti ka see, kui palju jäi oma ülalpidamise soetamiseks tööjõudu. Olukord oli siin järgmine. 1732. a. oli tööjõuliste inimeste tööpäevade arv suvisel nädalal 17154, 1803. a. aga 72168. Sellest läks mõisale esimesel juhul 4513, s. o. 26,30%, teisel korral aga 21730, s. o. 30,11%. Tööloomade tööpäevade arv ulatus 1732. a. (on arvestatud 2 hõrga ühe hobuse ette) suvisel nädalal 14532-ni ja 1803. a. 47556-ni. Sellest läks mõisale esimesel juhul 2787 tööpäeva, s. o. 19,17% ja teisel juhul 10885 tööpäeva, s. o. 22,88%. Nagu näeme, on mõisa osa mõlemal korral kasvanud. Kui jagada taludesse jäänud tööpäevad (1732. a. tööjõuliste tööpäevi 12641 ja veoloomade tööpäevi 11745, 1803. a. on vastavad arvud 50438 ja 36671) elanike arvule, jääb 1732. a. ühe inimese ülalpidamiseks 1,99 tööjõulise tööpäeva ja 1,85 veolooma tööpäeva. 1803. a. on vastavad arvud 2,52 ja 1,83.

Nagu siit näeme, on taluelanike ülalpidamiseks jääv tööjõuliste tööpäevade arv kasvanud, veoloomade oma aga langenud. On neid mõisaid, kus kasvas nii ühe inimese ülalpidamiseks jääv tööjõuliste inimeste kui ka veoloomade tööpäevade hulk, nagu näitavad alljärgnevad andmed:

Kihelkond	Mõis	1732. a. ühe inim. ülalpid. jääv		1803. a. ühe inim.	
		tööjõul. tööp. hulk	veoloom. tööp. hulk	tööjõul. tööp. hulk	veoloom. tööp. hulk
Hanila	Vaiste	1,85	1,50	2,37	1,75
	Paadrema	1,31	1,62	2,75	2,57
Karuse	Matsalu	2,02	1,95	2,58	2,14
	Nehatu	2,16	2,47	2,83	2,56
	Piivarootsi	2,22	2,33	3,12	2,80
	Tuudi	2,46	1,40	2,83	2,31
Kirbla	Keskküla	1,57	1,66	2,48	2,00
	Seira	1,32	3,04	2,15	3,12
Kullamaa	Liivi	0,46	1,76	2,67	2,05
	Luiste	1,25	1,63	2,02	1,73
	Kuie	2,20	1,80	2,58	1,87
	Suure-Kalju	1,54	1,64	2,53	2,10
	Teenuse	0,90	1,74	2,28	2,62
Lihula	Penijõe	1,05	1,67	2,92	1,90
L-Nigula	Roosna	1,54	1,62	3,03	1,74
	Palivere	1,42	0,67	2,69	2,01
	Seliküla	1,58	1,30	2,21	1,95
	Haeska	1,53	1,38	2,35	1,72
Martna	Suure-Lähtru	1,59	1,34	2,11	1,64
	Suure-Rõude	1,90	1,87	2,85	2,46
	Karinõmme	1,52	2,68	3,30	2,68
Mihkli	Veltsa	1,52	1,94	2,33	2,49
	Limandu	1,97	1,70	2,30	1,97
Märjamaa	Haimre	1,64	1,33	2,16	1,57
	Nurme	2,10	1,75	2,35	1,76
	Märjamaa	1,92	1,42	2,16	1,52
	Sõtküla	2,27	1,94	2,31	2,38
	Asuküla	1,53	1,20	2,40	1,96
Ridala	Parila	1,31	1,40	1,75	1,92
	Sinalepa	1,80	1,58	2,70	1,93
	Ungru	2,03	1,52	2,50	1,72
	Jädivere	1,38	0,96	3,11	2,29
Vigala					

Ülalesitatud mõisates olid paremad eeldused talupoja elu paranemiseks. Alljärgnevatel mõisates langesid aga mõlemad näitajad.

Tabel 25

Kihelkond	Mõis	1732. a. ühe inim. ülalpid. jääv		1803. a. ühe inim. ülalpid. jääv	
		tööjõul. tööp. hulk	veeloom. tööp. hulk	tööjõul. tööp. hulk	veeloom. tööp. hulk
Hanila	Mõisaküla	2,50	1,81	2,02	1,70
Lihula	Lihula-Sipa	2,60	1,73	2,14	1,13
Vigala	Velise	2,51	1,29	2,43	0,55

Siin puudusid talumajanduse paranemise väljavaated tööjõu kasutamise teel.

25 mõisa piires kasvas tööjõuliste inimeste tööpäevade hulk ühe inimese ülalpidamiseks, langes aga veeloomade tööpäevade hulk. Säärasteks mõisateks olid Massu, Paatsalu ja Virtsu Hanilas. Saastna Karusel, Lautna, Kloostri ja Vanamõisa Kirblas, Jõgisuu. Koluvere, Maidla ja Sipa Kullamaal, Kirimäe ja Salajõe L-Nigulas, Jõgisuu, Keskvere, Laiküla, Väike-Lähtru Martnas, Oidrema Mihklis, Mõisamaa, Paeküla ja Vaimõisa Märjamaal, Kebla ja Kiltsi Ridalas, Päärdu ja Vigala Vigalas. Teatud võimalused elujärje paranemiseks olid siin olemas.

Kuue mõisa taludes langes ühe inimese ülalpidamiseks kuluv tööjõuliste tööpäevade hulk, tõusis aga veeloomade tööpäevade arv. Säärasteks mõisateks olid Mõtsu Hanilas, Tagavere L-Nigulas, Ehmja Martnas, Kõrvetaguse Märjamaal ja Koluvere ning Võnnu Ridalas. Siin pidi olukord küll pigem halvenema kui paranema.

Kogusummas tõusis ülalpidamiseks jääv tööjõuliste tööpäevade arv 57 mõisas, langes aga 9-s. Samaks otstarbeks minev veeloomade tööpäevade arv tõusis 37 ja langes 28 mõisas, ühes ei muutunud. Siit järeldub, et talupoja ülalpidamiseks minev veeloomade tööpäevade hulga aeglasem tõus pidurdas selle kasu efektiivsust, mida talupojad võisid saada tööjõuliste tööpäevade kasvust.

Mis puutub tööjõuga varustamise tasemesse ühe inimese ülalpidamiseks 1803. a., siis siin seisis rida mõisaid kõrgemal üldisest keskmisest ja nimelt järgmised:

Kihelkond	Mõis	1803. a. ühe inimese ülalpidamiseks jääv	
		tööjõul. inim. tööpäevade hulk	veoloomade tööpäevade hulk
Hanila	Paatsalu	2,74	2,11
	Paadrema	2,75	2,57
	Virtsu	3,01 +	2,29
Karuse	Matsalu	2,58	2,14
	Nehatu	2,83	2,56
	Piivarootsi	3,12 +	2,80
	Tuudi	2,83	2,31
Kirbla	Kloostri	4,28 +	3,04
	Kullamaa	Kuie	2,58
Lihula	Liivi	2,67	2,05
	Suure-Kalju	2,53	2,10
	Penijõe	2,92	1,90
L-Nigula	Kirimäe	2,56	1,97
	Palivere	2,69	2,01
	Martna	Jõgisuu	3,13
Mihkli	Suure-Rõude	2,85	2,46
	Karinõmme	3,30 +	2,68
	Oidrema	2,95	1,96
Ridala	Veltsa	2,33	2,49
	Sinalepa	2,70	1,93
	Vigala	Jädivere	3,11

Esitatud 21 mõisast tuleb eriti esile tõsta järgmisi: Virtsu, Piivarootsi, Kloostri ja Karinõmme.

Real mõisatel on need näitajad allpool keskmist, nagu nähtub alljärgnevast:

Tabel 27

Kihelkond	Mõis	Ühe inimese ülalpidamiseks jääv	
		tööjõul. inim. tööpäevade hulk	veoloomade tööpäevade hulk
Hanila	Massu	2,33	1,70
	Mõisaküla	2,02	1,70
	Vaiste	2,37	1,75
Kirbla	Lautna	1,95	1,80
	Vanamõisa	2,47	1,70
Kullamaa	Jõgisuu	1,90	1,54

Kihelkond	Mõis	Ühe inimese ülalpidamiseks jääv	
		töøjõul. inim. tööpäevade hulk	veoloomade tööpäevade hulk
Lihula	Luiste	2,02	1,73
	Maidla	2,42	1,72
L-Nigula	Lihula-Sipa	2,14	1,13
Martna	Salajõe	2,14	1,75
	Haeska	2,35	1,72
	Suure-Lähtru	2,11	1,64
Märjamaa	Haimre	2,16	1,57
	Mõisamaa	2,38	1,76
	Märjamaa	2,16	1,52
	Nurme	2,35	1,76
Ridala	Ungru	2,50	1,72
Vigala	Velise	2,42	0,55
	Päärdu	2,16	1,61

Eriti madalal astmel antud 19 mõisast ja ühikmõisast seisavad Mõisaküla, Lautna, Jõgisuu ja Luiste. Seitse mõisat või ühikmõisat seisavad ühe inimese ülalpidamiseks jääva töøjõuliste tööpäevade hulga poolest küll keskmisest kõrgemal, kuid veoloomade tööpäevade poolest madalamal. Säärasteks mõisateks on Saastna Karusel, Koluvere ja Sipa Kullamaal, Roosna L-Nigulas, Kebla ja Kiltsi Ridalas ning Vigala. 19 mõisat seisid aga töøjõuliste tööpäevade hulga poolest madalamal keskmisest, veoloomade tööpäevadelt aga kõrgemal. Säärasteks mõisateks olid Mõtsu Hanilas, Keskküla ja Seira Kirblas, Teenuse Kullamaal, Seliküla ja Tagavere L-Nigulas, Ehmja, Keskvere, Laiküla, Väike-Lähtru Martnas, Kõrvetaguse, Limandu, Paeküla Sõtküla, Vaimõisa Märjamaal, Asuküla, Konuvere, Parila, Võnnu Ridalas. Neidki mõisaid tuleks tegelikult lugeda allpool keskmist seisvateks, sest töøjõuliste töøjõud oli ikkagi kõige määravam tegur. Kokkuvõttes jäi töøjõuliste tööpäevi taludesse keskmisest rohkem 28 ja sellest vähem 38 mõisas. Veoloomade töøjõu poolest olid vastavad arvud 40 ja 26.

Kui suur oli siis kõige sagedasem päevade hulk, mis jäi taludes ühe inimese ülalpidamiseks? Inimtöøjõu kohta on andmed järgmised:

Tabel 28

Tööjõuliste tööpäevade arv nädalas ühe inimese ülalpidamiseks	Mõisate arv	
	a. 1732	a. 1803
0,00 — 0,50	1	—
0,60 — 1,00	3	—
1,10 — 1,50	25	1
1,60 — 2,00	21	7
2,10 — 2,50	15	33
2,60 — 3,00	1	19
3,10 — 3,50	—	5
3,60 — 4,00	—	—
4,10 — 4,50	—	1

Nagu siit näha, oli 1732. a. kõige arvukamalt neid mõisaid, kus ühe inimese ülalpidamiseks tuli keskmiselt 1,10—1,50 tööpäeva, sellele järgnesid mõisad 1,60—2,00 ja 2,10—2,50 tööpäevaga. 1803. a. aga oli kõige enam neid mõisaid, kus ühe inimese ülalpidamiseks tuli keskmiselt 2,10—2,50 tööpäeva nädalas. Sellele järgnes 2,60—3,00 tööpäevaga rühm. Seega nende mõisate hulk suurenes, kus taludes jäi enam tööpäevi ühe inimese ülalpidamiseks.

Veoloomade tööpäevade alal on olukord järgmine:

Tabel 29

Veoloomade tööpäevade arv nädalas ühe inimese ülalpidamiseks	Mõisate arv	
	a. 1732	a. 1803
0,00 — 0,50	—	1
0,60 — 1,00	2	1
1,10 — 1,50	13	4
1,60 — 2,00	29	39
2,10 — 2,50	14	13
2,60 — 3,00	5	6
3,10 — 3,50	3	1
3,60 — 4,00	—	1
4,10 — 4,50	—	—

Nagu näeme, oli 1732. a. kõige arvukamaks mõisate rühmaks see, kus veoloomade tööpäevi ühe inimese ülalpidamiseks tuli 1,60—2,00. 1803. a. sama rühm tugevnes ja sai täiesti domineerivaks. Ülalpidamiseks jääv töøjõuliste tööpäevade hulk sõltus sellest, milline oli nõutav teopäevade hulk, töøjõuliste arv ja nende protsent muu elanikkonna hulgas. Kui teopäevi nõuti suhteliselt vähe, töøjõuliste protsent oli vanade ja lastega võrreldes kõrge. Jäi loomulikult rohkem töøjõudu oma tarbeks. Kui aga nõutav teopäevade hulk oli suur, töøjõuliste protsent väike, vanu ja lapsi palju, jäi ülalpidamise hankimiseks tööpäevi vähe. Sama maksab ka veoloomade tööpäevade kohta. Kuigi ühe inimese ülalpidamiseks jäänud töøjõuhulk oli üldiselt kasvanud, jäi ta siiski veel üsna väikeseks. Seejuures tuleb veel arvestada, et ta abitegu nõudis oma osa.

Talupoegade ülalpidamiseks jääv töøjõu hulk ja muud koormised

Talurahva elustandardile avaldas mõju mitte ükski see, kui palju jäi talle töøjõudu oma ülalpidamise kindlustamiseks, vaid ka see, kui palju oli samal ajal muid koormisi. Olukorra iseloomustamiseks sel alal on esitatud andmed kõigepealt nende mõisate kohta, kus 1803. a. jäi töøjõudu ühe inimese ülalpidamiseks üle keskmise.

Tabel 30

Kihelkond	Mõis	Ühe inimese ülalpidamiseks jääv		Kohusvili ühele inim. tündrites	Vakujaosed ühele inim. rukkitünderites
		töøjõul. tööpäevade hulk	veoloom. tööpäevade hulk		
Hanila	Paatsalu	2,74	2,11	0,38	0,12
	Paadrema	2,75	2,57	0,53	0,29
	Vaiste	3,01	2,29	0,43	0,08
Karuse	Matsalu	2,58	2,14	0,31	0,09
	Nehatu	2,83	2,56	0,38	0,07
	Piivarootsi	3,12	2,80	0,63	0,06
	Tuudi	2,83	2,31	0,44	0,14
Kirbla	Kloostri	4,28	3,04	0,78	0,18
	Kullamaa	Kuie	2,58	1,87	0,20
	Liivi	2,67	2,05	0,52	0,16

Kihelkond	Mõis	Ühe inimese ülalpidamiseks jääv		Kohusvili ühele inim. tündrites	Vakujaosed ühele inim. rukkitündrites
		tööjõul. tööpäevade hulk	veoloom. tööpäevade hulk		
Lihula L-Nigula	Suure-Kalju	2,53	2,10	0,69	0,14
	Penijõe	2,92	1,90	0,28	0,10
	Kirimäe	2,56	1,97	0,42	0,11
Martna	Palivere	2,69	2,01	0,66	0,19
	Jõgisuu	3,13	1,84	0,36	0,10
	Suure-Rõude	2,85	2,46	0,44	0,10
Mihkli	Karinõmme	3,30	2,68	0,43	0,06
	Oidrema	2,95	1,96	0,51	0,14
	Veltsa	2,33	2,49	0,50	0,06
Ridala Vigala	Sinalepa	2,70	1,93	0,70	0,11
	Jädivere	3,11	2,29	0,52	0,16

Nagu esitatud andmed näitavad, olid 11 mõisas kohusvilja ja vakujaoste normid alla keskmise. Säärasteks mõisateks olid Paatsalu, Virtsu Hanilas, Matsalu, Nehatu ja Tuudi Karusel, Kuie Kullamaal, Penijõe Lihulas, Kirimäe L-Nigulas, Jõgisuu ja Suure-Rõude Martnas ja Karinõmme Mihklis. Seitsmes mõisas: Paadremal (Hanila), Kloostris (Kirbla), Liivi ja Suure-Kaljuse (Kullamaa), Paliveres (L-Nigula), Oidremal (Mihkli) ja Jädiveres (Vigala) nõuti kohusvilja ja vakujaoseid keskmisel hulgal või sellest rohkem. Kolmes mõisas, Piivarootsis (Karuse), Veltsal (Mihkli) ja Sinalepal (Ridala) nõuti kohusvilja keskmisest rohkem, vakujaoseid aga vähem. Järgnevalt vaatleme neid mõisaid, kus tööjõudu ühe inimese ülalpidamiseks jäi keskmisest vähem.

Tabel 31

Kihelkond	Mõis	Ühe inimese ülalpidamiseks jääv		Kohusvili ühele inim. tündrites	Vakujaosed ühele inim. rukkitündrites
		tööjõul. tööpäevade hulk	veoloom. tööpäevade hulk		
Hanila	Massu	2,33	1,70	0,34	0,12
	Mõisaküla	2,02	1,70	0,27	0,05
	Vaiste	2,37	1,75	0,24	0,08
Kirbla	Lautna	1,95	1,80	0,53	0,28
	Vanamõisa	2,47	1,70	0,69	0,21

Kihelkond	Mõis	Ühe inimese ülalpidamiseks jääv		Kohusvili ühele inim. tündrites	Vakujaosed ühele inim. rukkitündrites
		tööjõul. tööpäevade hulk	veoloom. tööpäevade hulk		
Kullamaa	Jõgisuu	1,90	1,54	0,55	0,19
	Luiste	2,02	1,73	0,50	0,16
	Maidla	2,42	1,72	0,54	0,14
Lihula	Lihula-Sipa	2,14	1,13	0,47	0,19
L-Nigula	Salajõe	2,14	1,75	0,41	0,13
Martna	Haeska	2,35	1,72	0,54	0,15
	Suure-Lähtru	2,11	1,64	0,31	0,16
Märjamaa	Haimre	2,16	1,57	0,45	0,18
	Mõisamaa	2,38	1,76	0,69	0,18
	Märjamaa	2,16	1,52	0,51	0,15
	Nurme	2,35	1,76	0,31	0,10
Ridala	Ungru	2,50	1,72	—	0,03
Vigala	Päärdu	2,16	1,61	0,34	0,07
	Velise	2,43	0,55	0,37	0,12

Andmeist nähtub, et parem olukord oli 8 mõisas, nimelt Mas-sus, Mõisakülas ja Vaistes Hanilas, Salajõel L-Nigulas, Nurmes Märjamaal, Ungrus Ridalas, Päärdu ja Velisel Vigalas, sest neis nõuti ka kohusvilja ja vakujaoseid suhteliselt vähem, alla keskmise. Olukord pidi olema aga raskem 9 mõisas, nimelt Lautnas ja Vanamõisas Kirblas, Jõgisuul, Luistel ja Maidlas Kullamaal, Lihula-Sipal, Haeskal Martnas, Mõisamaal ja Märjamaal Märjamaal, sest siin lisandusid vähesele tööjõule kõrgemad, üle keskmise normi küündivad koormised kohusvilja ja vakujaoste alal. Ja lõpuks kahes mõisas — Suure-Lähtru Martnas ja Haimre Märjamaal — nõuti kohusvilja küll alla keskmise hulga, kuid vakujaoseid üle selle.

Kolmanda rühma moodustavad mõisad, kus ühe inimese ülalpidamiseks minev tööjõuliste tööpäevade hulk oli üle keskmise, veoloomade oma aga sellest allpool.

Tabel 32

Kihelkond	Mõis	Ühe inimese ülalpidamiseks jääv		Kohusvili ühele inim. tündrites	Vakujaosed ühele inim. rukki-tündrites 0,15
		töøjõul. tööpäevade hulk	veoloom. tööpäevade hulk		
Karuse	Saastna	3,41	0,90	0,60	0,15
Kullamaa	Koluvere	2,75	1,82	0,44	0,12
	Sipa	2,54	1,53	0,47	0,18
L-Nigula	Roosna	3,03	1,74	0,39	0,09
Ridala	Kebla	2,73	1,67	—	0,08
	Kiltsi	2,67	1,63	0,52	0,09
Vigala	Vigala	2,92	1,63	0,44	0,12

Siin võib arvata, et seitsmest mõisast oli neljas olukord selles mõttes parem, et ülalpidamiseks jäänud tööjõu suurema hulga koordineerisid madalamad koormised kohusvilja ja vakujaoste alal. Säärasteks mõisateks on Koluvere Kullamaal, Roosna L-Nigulas, Kebla Ridalas ja Vigala. Halvem pidi olema olukord kahes mõisas — Saastnas (Karuse) ja Sipal (Kullamaal) —, sest kuigi siin oli tööjõudu rohkem keskmisest, olid siin ka kohusvilja ja vakujaoste normid suuremad (üle keskmise). Ühes mõisas — Kiltsis (Ridala) — oli viljaandam küll üle keskmise, kuid vakujaosed alla selle.

Viimase rühma moodustasid teatavasti mõisad, kus tööjõuliste tööpäevade hulk talu jaoks langes alla keskmise, veoloomade oma aga oli üle selle.

Tabel 33

Kihelkond	Mõis	Ühe inimese ülalpidamiseks jääv		Kohusvili ühele inim. tündrites	Vakujaosed ühele inim. rukki-tündrites
		töøjõul. tööpäevade hulk	veoloom. tööpäevade hulk		
Hanila	Mõtsu	2,27	1,95	0,60	0,33
Kirbla	Keskküla	2,48	2,00	0,23	0,16
	Seira	2,15	3,12	0,51	0,15
Kullamaa	Teenuse	2,28	2,62	0,54	0,14
L-Nigula	Seliküla	2,21	1,95	0,65	0,18
	Tagavere	2,19	1,85	0,62	0,17

Kihelkond	Mõis	Ühe inimese ülalpidamiseks jääv		Kohusvili ühele inim. tündrites	Vakujaosed ühele inim. rukki-tündrites
		töäjõul. tööpäevade hulk	veoloom. tööpäevade hulk		
Martna	Ehmja	1,82	1,93	0,42	0,12
	Keskvere	2,24	2,53	0,48	0,27
	Laiküla	2,08	1,93	0,54	0,08
	Väike-Lähtru	2,27	1,88	0,49	0,22
Märjamaa	Kõrvetaguse	2,20	2,44	0,75	0,23
	Limandu	2,30	1,76	0,23	0,13
	Paeküla	2,28	1,85	0,59	0,08
	Sõtküla	2,31	2,38	0,62	0,13
	Vaimõisa	2,34	2,40	0,61	0,17
Ridala	Asuküla	2,40	1,96	0,21	0,05
	Konuvere	1,14	3,57	0,71	0,24
	Parila	1,75	1,92	0,61	0,16
	Võnnu	2,04	2,00	0,63	0,17

Kõige soodsam oli talupoegade olukord antud 19 mõisast kolmes, nimelt Ehmjas (Martna), Limandus (Märjamaa) ja Asukülas (Ridala), kus kohusviljaandamit ja vakujaoseid nõuti suhteliselt vähem, alla keskmise. 12 mõisas nõuti kohusvilja ja vakujaoseid aga üle keskmise hulga, kuna ülalpidamise muretsemiseks jäi tööjõuliste tööjõudu alla keskmise hulga. Säärasteks mõisateks olid Mõtsu Hanilas, Seira Kirblas, Teenuse Kullamaal, Seliküla ja Tagavere L-Nigulas, Keskvere ja Väike-Lähtru Martnas, Kõrvetaguse ja Vaimõisa Märjamaal, Konuvere, Parila ja Võnnu Ridalas. Kolmes mõisas — Laiküla (Martna), Paeküla ja Sõtküla (Märjamaa) — oli kohusviljaandam üle keskmise, vakujaosed aga alla selle. Keskkülas (Kirbla) oli aga olukord vastupidine.

Kui lähtuda ühe inimese ülalpidamiseks jäävast tööjõuliste tööjõust, siis oli 28 mõisat, kus tööjõuliste tööjõudu tuli üle keskmise, neist 15 mõisas olid kohusviljaandam ja vakujaosed alla keskmise. Seega oli siin olukord suhteliselt soodsam. Üheksas mõisas ulatusid kohusviljaandam ja vakujaosed aga üle keskmise, mis talupoegade olukorda kahtlemata halvendas. Neljas mõisas oli viljaandam keskmisest suurem, vakujaosed aga keskmisest madalamad. 38 mõisast, kus talupoegade ülalpidamiseks jäi tööjõuliste tööjõudu alla keskmise, nõuti 11 mõisas kohusvilja ja vakujaoseid vähem keskmisest, mis tuli talupojale kasuks, 21 mõisas aga nõuti kohusvilja ja vakujaoseid üle keskmise hulga, mis veelgi halvendas talupoja olukorda. Kolmes mõisas nõuti kohusvilja alla kesk-

mise hulga, vakujaoseid aga üle selle ja kolmes mõisas oli olukord vastupidine.

Kokkuvõtteks

Nagu nähtub esitatud käsitlusest, kasvas feodaalne rent nii korralise teo, kui ka kohusvilja ja vakujaoste näol, mis tegi võimalikuks mõisamajanduse kasvu ja mõisnike rikastumise.

Muidugi võis mõisnik talupojalt koormisi vähem või rohkem nõuda, kuid samal ajal olid nende kasvuks ja teatud objektiivsed eeldused. Nagu nägime, kasvas tunduvalt talude elanikkond, mis omakorda viis asutuse laienemisele, talude arvu suurenemisele. Märkimisväärseks asjaoluks on suuremate koormistega talude erikaalu tunduv suurenemine.

Talurahva olukorra hindamisel on püütud kõigepealt näidata, millise raskusega langes feodaalne rent ühele inimesele (teopäevade puhul ka ühele töøjõulisele). Nagu näitavad Läänemaa andmed, suurenes siin korraline tegu nii ühe inimese, kui ka ühe töøjõulise kohta, suurenesid ka kohusvilja hulk ja vakujaosed. Kuid samal ajal oli rida mõisaid, kus koormisi nõuti alla keskmise hulga, ja ka neid, kus koormised olid tunduvalt üle keskmise. Talupoja elustandard sõltus palju sellest, kui palju jäi talle töøjõudu ülalpidamise soetamiseks. Nagu näitavad vastavad andmed, jäi 1803. a. töøjõuliste töøjõudu ühe inimese ülalpidamiseks enam kui 1732. a., veoloomade töøjõudu aga mõnel määral vähem. Oli rida mõisaid, kus oli kasvanud ühe inimese ülalpidamiseks jääv töøjõuliste ja ka veoloomade töøjõu hulk. Säärastes mõisates olid kaunis head eeldused talupoegade elu-olu paranemiseks. Oli ka neid mõisaid, kus mõlemad näitajad langesid. Sellistes puudusid talumajanduse paranemise väljavaated töøjõu kasutamise teel. Oli aga ka rida sääraseid mõisaid, kus töøjõuliste tööpäevade hulk ühe inimese ülalpidamiseks tõusis, langes aga veoloomade tööpäevade hulk ja vastupidi.

Talupoja elu-olule avaldas mõju muidugi ka see, kuidas samal ajal oli lugu muude koormistega. On rida mõisaid, kus ühe inimese ülalpidamiseks jäi nii töøjõuliste inimeste kui ka veoloomade töøjõudu üle keskmise hulga ja kus samal ajal muid koormisi nõuti keskmisest normist vähem. Nende mõisate talupoegade olukord oli kõige parem. Kuid üsna raske oli olukord seal, kus ülalpidamise hankimiseks jäi vähe töøjõudu ja koormised olid suured. Vahepealseid modifikatsioone esines muidugi küllalt.

Kõigest sellest järeldub, et talupojad elasid teatud määral eri olukordades ja seda koguni ühe ja sama mõisa piirides.

Nagu näeme, sõltus talupoja olukord mitmest asjaolust. Oluline oli peale muu ka tema kasutuses olev maavaldus, mille kohta andmed on kaunis umbmäärased (vajavad veel uurimist). Oma

mõju avaldas ka abitegu, mida käesolevas artiklis arvesse võtta ei saanud, kuna 1732. a. andmed puuduvad ja 1803. a. kohta pole need ka kuigi täpsed.

Tehtud järeldused on esijoones maksvad Läänemaa vaadeldud mõisate kohta, aga teatud valgust peaksid nad heitma ka Läänemaa teiste mõisate olukorrale ja isegi laiematele piirkondadele.

О ФЕОДАЛЬНОЙ РЕНТЕ И ПОЛОЖЕНИИ КРЕСТЬЯН В ЛЯЭНЕМА В 1732—1803 ГГ.

Я. Конкс

Резюме

В данной статье на основе соответствующих вакенбухов прослеживается увеличение феодальной ренты вообще на мызах Ляэнема. Далее рассматривается рост числа крестьянского населения и крестьянских дворов, увеличение при этом удельного веса более крупных дворов и какое значение все это имело для увеличения феодальной ренты. Наконец, сделана попытка разрешить вопрос о том, насколько тяжелой была феодальная рента для крестьянина, сколько ему оставалось рабочей силы для обеспечения содержания.

Из рассмотренного сделаны некоторые выводы о жизненном уровне крестьянских семейств.

UBER DIE FEUDALRENTE UND DIE LAGE DER BAUERN IN L'ÄNEMAA IN DEN JAHREN 1732—1803

J. Konks

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel gibt man auf Grund von Wackenbüchern zuerst eine Übersicht über das Anwachsen der Feudalrente überhaupt. Ferner behandelt man den zahlenmäßigen Anstieg der Bauernbevölkerung und der Bauernhöfe und die immer zunehmendere Bedeutung der größeren Bauernhöfe.

Schließlich versucht man festzustellen, wie schwer der auf den Bauern lastende Druck des Feudaljoches war und wieviel Arbeitskraft den Bauern selbst übrig blieb und wie die Lage der Bauern war.